

Útmutató

Tanulmányok Pázmány Péter *Kalauzáról*

Szerkesztette
Maczák Ibolya

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Budapest, 2016

BAJÁKI RITA

Kalauz, *Liber Petri Pazmani Cardinalis*

Az 1760-ban megjelent egri kiadás sajátosságai*

A *Kalauz* harmadik kiadása Pázmány halálának évében, 1637-ben,¹ a negyedik kiadás pedig ezt követően csak egy jó bő évszázaddal később, 1760-ban, mintegy 123 év múlva jelent meg Egerben, Barkóczy Ferenc püspöksége idején a Bauer nyomdában *Kalauz, Liber Petri Pazmani Cardinalis*² címmel. Jelen tanulmány célja ezen egri kiadás bemutatása, illetve a Pázmány ultima manusának tartott 1637-es *Hodegussal* való összevetése, így a vizsgálódás körén kívül reked Barkóczy kora, az egri környezet, a püspök működésének, egyházpolitikai tevékenységének elemzése, ezek lelkiégtörténeti vonatkozásai, arról sem lesz szó, hogyan működött az ösztönzésére és támogatásával 1755-ben alapított nyomda,³ milyen körülmények játszottak szerepet abban, hogy Pázmány műve újra megjelenjék, és az sem, hogy e kiadvány liber graduális volta ez idő tájt Egerben nem volt kivételes.

A mi szempontunkból tehát az bír jelentőséggel, hogy 1760-ban az egri Bauer nyomdában megjelentették Pázmány *Kalauz*át, a *Pázmány-bibliográfia*⁴ alapján tehát egy bő évszázadot követően. A nagy úrt az egri kiadás akár be is tölthetné, de érdekes módon 1766-ban, tehát hat év múlva, Nagyszombatban újra kiadták.⁵ Ennek oka, mármint a gyors újrakiadásnak, valószínűleg az egri *Kalauz* sajátos szerkezete lehet, ugyanis ez a megszokott *Kalauz*-kiadásoktól jelentősen eltér, hiszen nem az egész mű újraközlésével találkozunk, mint pl. az 1766-os nagyszombati kiadás esetében, ami egyébként szintén liber gradualisként jelent meg,⁶ nem is csak egy-egy könyv vagy fejezet újrakiadása ez, mint például 1880-ban a *Kalauz* III. könyvé-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja. A tanulmány az NKFIH/OTKA K 115859 sz. pályázata támogatási időszakában készült.

¹ PÁZMÁNY Péter, *Hodegus: Igazságra vezérlő kalauz*, Pozsony, 1637. RMNy, 1697.

² Michael AMBROSOVSZKY, *Kalauz: Liber Petri Pazmani Cardinalis [...], azaz Pázmány Péter [...] Kalauz nevű könyvének rövid sommája*, Eger, 1760. PETRIK, I, 65.

³ V. ECSEDY Judit, *Az egri könyvnyomtatás kezdetei (1755)*, Magyar Grafika, 2016/2, 52–54.

⁴ *Pázmány Péter-bibliográfia (1598–2004)*, összeállította ADONYI Judit, MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2005 (Pázmány Irodalmi Műhely – Bibliográfiák, Katalógusok, 1).

⁵ PÁZMÁNY Péter, *Hodegus: Igazságra-vezérlő kalauz*, Nagyszombat, 1766. PETRIK, III, 60.

⁶ Az Országos Széchényi Könyvtárban lévő példány az. Jelzete: 502.083.

nek 8. része,⁷ vagy a századfordulós összkiadást⁸ megelőző, 1893-ban megjelent⁹ Bellaagh Aladár magyarázataival ellátott első két könyv.

Tehát az egri nyomtatvány abban különbözik a többi kiadástól, hogy nem az egésznet akarja újrakiadni, nem is annak egy részét, hanem egyszerűen a *Kalauz* újra megismertetésére törekszik, szemmel láthatóan ez a fő célja. Mielőtt ezt részletebben kifejtem, vessünk egy pillantást magára a kötetre.¹⁰

Ez a kiadás, dacára annak, hogy *Kalauz*ról van szó, váratlan formai sajátossággal bír, ugyanis egy 8rét méretű kötet, magassága 16cm, szélessége 10,5cm, a gerincszélessége 4,5 cm. A kötet szerkezete a következőképpen néz ki.

Az első, *-gal jelzett ív tartalmazza a címlap szerint 1765-ben, Nagykárolyban megjelent *Theoremata*t, vagyis a bizonyításra váró tételsort.¹¹ Ezzel nem foglalkozunk.

A második ív első, A1 recto lapján a latin nyelvű címlapját¹² találjuk az Ambrosovsky Mihály nevével fémjelzett műnek, e lap másik oldalán, tehát az A1 versón pedig a magyar nyelvű címlapot olvashatjuk.¹³ Ezután Barkóczy püspök latin nyelvű

⁷ *Háromszázéves hazugságok: Pázmány Kalauzájának III. k. 8. része*, bev., jegyz. ZIMÁNDY Ignác, Bp., 1880 (Ébresztő hangok műveltebb kath. körök számára, 2).

⁸ PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*, s. a. r. KISS Ignác, Bp., 1897 (Pázmány Péter Összes Munkái, 3); PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*, s. a. r. KISS Ignác Bp., 1898 (Pázmány Péter Összes Munkái, 4).

⁹ PÁZMÁNY *Kalauzájának I. és II. könyve*, bev., magy., szerk. BELLAAGH Aladár, Bp., Franklin, 1893 (Jeles Írók Iskolai Tára, 42).

¹⁰ Az általam vizsgált példány az Országos Széchényi Könyvtárban található, jelzete: 317.333.

¹¹ *Theoremata scholastica ex universa theologia dogmatico-polemico-speculativa et practica; juxta sensum et mentem subtilissimi Magistri, Doctoris Mariani Joannis Duns-Scoti, Minoritae Conventualis, quae honoribus admodum reverendi, excimii ac clarissimi Domini cujusdam Anonymi, Domini Patroni perquam gratiosi et mecaenatis munificentissimi, humillime dedicarunt et consecrarunt*, Magno-Karolini, Typis Stephani Pap, 1765.

¹² KALAVZ. LIBER PETRI PAZMANI CARDINALIS.*OILIM ARCHI-EPISCOPI STRIGONIENSIS, ASSERTORIS FIDEI.* HOC COMPENDIO ORBI LITERATO ITERATO PROPOSITVS.* ET ALMAE DIOECESIS AGRIENSIS PAROCHIS, FRATERNE PRAESENTATVS.* ANNO: PER AVTHOREM LIBELLI LITERALITER DESIGNATO.* ADIECTA NOVA APPENDICE DE BIBLIIS.* ITA ET DE ECCLESIA DEI, VNA, SANCTA, CATHOLICA, ET APOSTOLICA.*

¹³ *Az az Pázmány Péter néhai boldog emlékeztető esztergomi érsek, és kardinál Kalauz nevű könyvének rövid sommája. Mellyet írt, és aboz való némely tóldalékokkal; úgy-mint (mellyik legyen az Igaz Ecclesia? és micsoda fogyatkozások tapasztaltattnak a' Kálvinisták Bibliájában?) nyomtatásban ki boesütött AMBROSOVSZKY Mihály Egeri Kanonok; Egeri Apátúr; Eger Váraboz tartozandó Sz. Péter Praepostya; Teként. Szabolcs Vár-Megyének Fő-Esperesty; az Istenek Tudományoknak Doktoru; és az Egeri Sz. Székének egyik tagja, és Assessora etc. Az Istennek nagyobb dicsőségére. Sok számtalan el tévelyedett lelkeknek a' Krisztus igaz Aklába visszaza hozására; és fenn nevezett Pázmány Péter*

vű, cím nélküli approbációja található, egy tulajdonképpeni nihil obstat.¹⁴ Az A4r–B1v tartalmazza az *Előjáró rövid intés* című írást, ezt követi maga a *Kalauz*. Innentől kezdve az ívjelek mellett lapszámozást is tartalmaz a kötet, a B2 recto tehát az 1. lap, ahol elkezdődik maga a mű, s tart egészen a 286. lapig. A *Kalauz*t követően a következők találhatók még a kötetben:

287–631: *Quae sit vera Christi Ecclesia*

632–725:¹⁵ *Appendix de Bibliis*

Aaa4v–Aaa6v-ig: *Lajstroma a legnevezetesebb dolgoknak, mellyek ezen könyvecsében foglaltatnak.*

Aaa7r: *Végső intés*

Aaa7v–Aaa8r: üres lapon kézírásos bejegyzés található.

Az áttekintést követően lássuk tehát részletesebben:

A latin nyelvű címlap szerint¹⁶ a kötet tehát a *Kalauz*, amely Pázmány Péter egykori kardinális, esztergomi érsek könyve, s ami e kompendium révén a tudós világ elé helyeztetik; a tápláló egri egyházmegye plébánosai számára is (atyafiailag) bemutatatik. A mű megjelenésének idejét, ahogyan az a címlap szövegéből kiderül, ki kell számolni, ugyanis ez a könyvecske, szerzője révén, a betűkkel is jelzett évben jelent meg,¹⁷ és valóban így is van, a csillagokkal lehatárolt részek verzállal szedett római betűi az 1760-as évet adják ki. A címlap arról is ad tájékoztatást, hogy a kötet tartalmaz függelékét, amely a *Bibliáról*, és Isten egyetlen, apostoli, katolikus szent-egyházáról szól.

A magyar nyelvű címlap Pázmány neve mellett már megnevezi a kötet összeállítóját, felsorolja titulusait, és két sorban hozza a kiadás célját is: „*Az Istennek nagyobb dicsőségére*. Sok számtalan eltévelyedett lelkeknek a’ Krisztus igaz Aklába vissza hozására; és fenn nevezett Pázmány Péter Munkáinak örök emlékezetére, és dicséretére. *Az Elő-Járók engedelmevel.*” Mindezt támogatta az egri püspök, Barkóczy Ferenc latin nyelvű approbációjában,¹⁸ amely a magyar nyelvű címlapot követi.

Munkáinak örök emlékezetére, és dicséretére. Az Elő-Járók engedelmevel, Egerben, Bauer Károl József, Püspöki Könyv-Nyomtató által, 1760. Továbbiakban: *Kalauz (1760)*.

¹⁴ *Kalauz (1760)*, i. m., A2[r]–[A4v].

¹⁵ A 725. lap az utolsó számozott, ezt követően ismét ívjelzések alapján tájékozódhatunk. A 725. lap az Aaa4r ívjelzésű lapot jelenti.

¹⁶ Ld 12. jegyzetet.

¹⁷ ANNO: PER AVTHOREM LIBELLI LITERALITER DESIGNATO.

¹⁸ *Kalauz (1760)*, i. m., A2[r]–[A3v].

Egy pillanatra ha megállunk, és csak az A1 versón található címlapot, illetve az A2 rectón lévő approbációt figyeljük, megvizsgálhatjuk, hogyan siet a tipográfia a reprezentáció segítségére. A néhány oldalas támogató szöveg Barkóczy titulusainak felsorolásával kezdődik, összesen tizennégy sorban, amelyből az első két sor az egész kötetben a legnagyobb mérettel szedett szöveg, majd fokozatosan csökken a betűméret, míg a második hét sor már átlagos betűmérettel szerepel, valamennyi verzállal. A kiemelés a következő néhány sorral kezdődik: *Franciscus Dei, et apostolicae sedis gratia episcopus Agriensis* [...]. Bizonyosan nem a véletlen műve, hogy Barkóczy neve még a címlapon szereplő Pázmányénál, a *Kalauz* szerzőjének nevéénél is nagyobb méretű betűkkel látható, mint ahogy az sem, hogy Ambrosovszky, aki szintén nem kevés, de csak ötsornyi (kisbetűvel szedett) titulussal szerepel, mégis-csak a harmadik ebben a sorban.

Az approbáció tehát bő két oldalnyi terjedelmű, amelyből kiderül, hogy Ambrosovszky kompendiuma semmilyen tekintetben nem sérti az egyház tanítását, érdekeit, sőt hasznos, mert az embereknek, akik hibáznak azáltal, hogy nem fogadják el az isteni tanítást, és az emberi meggyőzés szavaira hallgatnak, és akiket elvon a külső, és a világ utáni vágy, (szóval őket) elvezeti a kinyilatkoztatott igazság megismerésére, és hangsúlyozza, hogy az eltévelyedtek, akiket rászedett a filozófia, vagy az üres hamisság, térjenek vissza az egy szent katolikus apostoli egyházhoz, mert ezen kívül nincs üdvösség. Mivel ez az egy szándéka volt a tiszteletreméltó Ambrosovszky Mihálynak, számos titulufelsorolás mellett, a „mi püspöki iskolánk igazgatójának” írja Barkóczy, hogy abban a munkában, amely jeles, de súlya révén kevesek számára hasznos, (sed per molem suam paucis utile...) vagyis Pázmány Péter Kardinal *Kalauz* művét anyanyelven kompendiumba vonja össze, hozzáadva a *Milyen legyen Krisztus valódi egyháza, és a Milyen hibákat tartalmaznak a nem katolikus bibliák* című függelékeket. Barkóczy írja, hogy Ambrosovszky igyekezetét helyesnek tartja, és mondja: „a betűnkkel kinyomtatni és terjeszteni a mi előjárói tekintélyünk alapján megengedjük”¹⁹. Megjegyzni még, hogy a lelkének benső tanításával világosítsa (illustret) és megindítsa (moveat) a kompendium olvasóit. Kelt Egerben, 1760. január 20-án, aláírás: Franciscus Episcopus Agriensis. L. S. locus sigilli.

Lássuk mennyire világosította és indította meg Ambrosovszky az olvasókat! *Előjáró Rövid Intés*²⁰ előzi meg magát a művet. E pár lapos bevezető felépítése megérdemel néhány szót. Úgy tűnik, mintha egy argumentáció kellős közepébe csöppennénk, sem a szokásos bevezetés, témamegjelölés, esetleges szabódás vagy

¹⁹ *Uo.*, A3[r]. „[...] typis nostris excudi, vulgarique Autoritate Nostra ordinaria concedimus [...]”

²⁰ *Uo.*, A4[r]–[A8r].

aggodalmaskodás a sok teendő miatt nem áll az elején, hanem különböző idézetek halmozásával indul. Mintegy három oldalon keresztül olvashatunk Tertullianustól, Szent Ambrustól, Bédától egy-egy idézetet, de Seneca és Horatius is szót kap, említésre kerül Szent Dávid, József pátriárka, Jób és Zsuzsanna is. A szerkezet érdekessége, hogy az idézetek felsorakoztatása nem öncélú, általuk adja meg Ambrosovszky a témát, tulajdonképpen kettő az egyben funkciót látnak el, vagy ha lehet még akár többet is, hiszen az idézetek egyszerre tematizálnak és bizonyítanak a hivatkozott szerző tekintélye révén, és egyidejűleg – minthogy az idézések módszere olyan, ahogyan azt Pázmánynál megszoktuk – többszörösen is Pázmány felé vezet a gondolatmenet, ugyanis annak a helyzetnek a jellemzése olvasható ki az idézetekből, melyben Pázmány megírta az *Isteni igazságra vezérlő kalauzát*.

Ennek megfelelően melyik másik szóval is kezdődhetnek az előjáró beszéd, mint azzal, hogy „*Az igazság*” és a szöveg folytatódik, akár Pázmánynál egy klasszikus érvelés: „*úgymond ama régi nevezetes Atya Tertullianus [...]*”²¹. Tehát az állítások, amelyeket az idézetek igazolnak a következők, hogy az Igazságot nyilvánvalóvá kell tenni, az egyház a békesség idejében, de az üldöztetés és szenvedés idejében is megmarad, Isten a benne bízó igazakat megsegíti.

És ezen a ponton, a harmadik lap alján említi Ambrosovszky Pázmányt, mint felsorolásának legnagyobb tekintélyét, aki mindezeket jól tudja, hiszen szemével látta és tapasztalta milyen csorbát szenved az igazság, és nemcsak tudja, de markosan, nagy készüléttel fog a dologhoz, és mindenki elébe is tárja az igazságot, és az arra vezető utat.

Az előjáró beszéd pedig innentől veszi fel szokásosnak mondható köntösét. Ambrosovszky bőséges alá- és mellérendelésből álló körmondatokkal, jelzőkkel dicséri Pázmány munkásságát, és emeli ki főművét: „*Ezen munkái között Pázmány Péternek legnevezetesebb ama megböcsülhetetlen, jó nagyságú könyv, melynek neve Hodoegus, azaz Igasságra vezérlő Kalauz.*”²² Úgy látszik, Barkóczyval közös problémájuk volt, hogy a *Kalauz* nagy és súlyos, nehezen használható kiadvány, talán ez is indokolta a könyvnyelvi használható kompendium összeállítását.

Ambrosovszky stílusa meglehetősen dagályos, véget nem érő mellékmondatok özönével érvel a *Kalauz* fontossága mellett:

[...] nem kétem, hogy ezt a könyvet már sokan látták, olvasták, és különbözőféle lelki vizsgálatást vövének belőle, mert nem mostani, úgymint közel másfélszáz esztendő, de a mellett azt is tudom, hogy többen vannak,

²¹ *Uo.*, A4[r].

²² *Uo.*, [A6r].

kik ezen drága megbecsülhetetlen könyvet soha nem látták, soha nem olvasták, következőképpen nem tudják micsoda lelki tanítások és lelki fegyverek vannak abban elrejtve, mind a régi római katolika sz. hitnek, és anyaszentegyháznak védelmezésére, mind pedig akármely új vallásnak meggyőzésére, és megútálására [...].²³

Mondandójának lényege, hogy Pázmány *Kalauz*ában mindenki megtalálja a magának valót, akik az igaz hiten vannak, azokat megerősíti, akik tévelyegnek, és lelkük veszedelemben forog, azokat pedig visszavezeti a helyes útra. Majd megjegyzi, utalva saját munkájának értelmére: „*Ezeknek nem kevés hasznára lesz en ezen parányi munkácskám, melyben tudni illik rend szerént fel találják mind azokat a jeles és üdvösséges tanításokat, melyek foglaltatnak a Kalauzban [...].*”²⁴ Hangsúlyozza még, hogy Pázmány könyvét semmiképp nem temetni akarja, sokkal inkább szeretetére, kívánására, megszerzésére és olvasására akarja gerjeszteni a jó magyarok szívét. További lelkes dicséretet követően egyszer csak áttér saját dolgára:

A mi a Kalauzon kívül vagyon, úgy mint az Apodixis (melyből ki fog tetszeni, melyik legyen az igaz eklészia annyi sok különböző gyülekezetek között, és micsoda fogvatkozások tapasztaltatnak a kálvinisták Bibliájában) ezt már magam írtam ezen Könyvecskének nagyobbítására és az igazságnak világ eleibe való terjesztésére [...].²⁵

Miután kellőképpen felhívta az olvasók figyelmét mind a *Kalauzra*, illetve mind a maga által írtakra, Pázmánytól egy gondolatot kölcsönöz, miszerint nincs oly alávaló könyv, amiből valami jót ne tanulhatna az ember, de ki is egészíti, hogy csak eretnek könyv ne legyen és fajtalan erkölcsökre és egyebekre ne vezessen. Mindezek szellemében kisdud könyvecskéjének remélhető kedvező fogadtatásáról ír, mintegy másfél oldalon keresztül.

Az előljáró beszéd érdekessége, hogy ebből úgy tűnik ki, mintha az Egerben megjelent kötet nagyrészt Pázmány *Kalauz*ából állna, pedig már a kiadvány méretéből, a fentebb vázolt tartalomból lehet arra következtetni, hogy ez nem így van. Ami Ambrosovszky *Kalauz*-kiadását illeti, a méretében is sokkal kisebb kötet csak egyharmadában tartalmazza Pázmány művét, és a függelék, vagyis Ambrosovszky írásai teszik ki a kétharmadot.

Mindezek után, lássuk, hogyan tálalja Ambrosovszky Pázmány művét!

²³ *Uo.*

²⁴ *Uo.*, [A6v].

²⁵ *Uo.*, [A7r].

A Pázmány-féle *Kalauz* egy hosszabb latin nyelvű Lactantius-idézzel kezdődik, amelyet Ambrosovszky az előljáró levelének végén teljes terjedelmében idéz. Sőt néhány egyéb idézzel meg is toldja azt.

Az első számozott lapon tehát látjuk a mű címét, latin illetve magyar nyelven, de a címlapokon találhatóktól eltérő formában:

KALAVZ. LIBER PETRI PAZMANI CARDINALIS, (itt megint kiadják a római számok az 1760-as évszámot, majd magyarul folytatja) *Az az Rövid sommája azon jeles tanításoknak, melyeket irt és maga Kalauz nevű könyvében foglalt ama nagyérdemű, ritka tudományú s azért is örök emlékezetre méltó egyházi fejedelem, Pázmány Péter, valaha ezen Apostoli Magyar Hazában Esztergomi érsek és kardinal.*²⁶

A cím feltüntetése után elmondja a filológiai tudnivalókat, lényegretörően, egész váratlan tömörséggel, mellőzve az előljáró beszéd gazdag körmondait, miszerint először 1613-ban, majd 1623-ban jelent meg a *Kalauz*, harmadszor és ugyan bővebben és ékebben 1637-ben, azután, hogy – ahogy írja – Pázmány életének 67. esztendejében kimúla ez árnyékvilágból. Elmondja, hogy ő maga is az ultima manus elvét követi, „én itt a harmadik nyomtatásra igazítok”²⁷. Majd bemutatja magát a művet, mi szerint 15 könyvből áll, a könyvek részekből, a részek pedig cikkelyekből, vagyis paragrafusokból. Megjegyzi, hogy olyan szép ékes igaz magyarsággal íratott, hogy annak mását a magyar könyvek között ne keresse senki, és hogy ugyanez vonatkozik a prédikációs kötetre is. Elmondja, hogy kompendiuma szinte jegyzetelve van, ugyanis ahol szükséges, ott az 1637-es kiadás lapszámait föltünteti, hogy akárki is szükség idején rájok akadhasson, majd ezt követően írja: „*Előljáró levelében azt mondja Pázmány Péter [...]*”²⁸ és következik egy új bekezdésben az 1637-es kiadás előljáró levelének átvétele, ami után olvasható a tizenöt könyv. Lássuk nagy vonalakban először a két kiadvány egymáshoz viszonyított arányait egy táblázat segítségével! Az első és második oszlop az 1637-es *Kalauz* adatait tartalmazza, míg a harmadik és negyedik oszlop az 1760-as kiadásra vonatkozik. Itt megtalálhatóak az Ambrosovszky által megadott fejezetcímek, amelyeknek része az 1637-es folióra való utalás.

²⁶ *Uo.*, [1].

²⁷ *Uo.*, 2.

²⁸ *Uo.*, 3.

<i>Kalanz</i> fejezetei (1637)	1637 terjedelem lapszámban	1760 terjedelem lapszámban	<i>Kalanz</i> fejezetei (1760)
			Elöljáró rövid intés
Elöljáró levél	9	18	[A tizenöt könyvet bevezető szöveg] (terjedelem összesen: 1–22)
1. könyv. Az emberi okosságnak és a keresztény hitnek, az Isteni természetről és tiszteletről egyessége.	39	58	<i>Kalanz</i> nak első könyve (23–81)
2. könyv. A keresztény hitnek igazsága, tíz derék bizonyossággal megerősítetik.	37	2	Második könyv. <i>Fol. 41.</i> A keresztény hitnek igazsága tíz bizonyossággal erősítettik. (81–83)
3. könyv. Közönséges jelenségek, melyekből kitetszik, hogy a római hittől elszakadott vallások igazak nem lehetnek.	330	51	Harmadik könyv. <i>Fol. 79.</i> Közönséges jelenségek, melyekből kitetszik, hogy a római hittől szakadott vallások igazak nem lehetnek. (83–135)
4. könyv. Nyilvánvaló jelek kimutatják, hogy az Augustai Confessio és a Lutherista Concordia nem igaz tudomány.	40	5	Negyedik könyv. <i>Fol. 410.</i> Nyilvánvaló jelek kimutatják, hogy az Augustai Confessio; és a Lutherista Concordia nem igaz tudomány. (135–140)
5. könyv. A Calvinista tudománynak és a Helvétziai Confessionnak Isten ellen tusakodó hamisságáról.	77	15	Ötödik könyv. <i>Fol. 451.</i> A Kálvinista tudománynak és a Helvétiai Confessionnak Isten ellen tusakodó hamisságáról. (141–156)
Appendix. A Mahomet vallásáról.	21	2	5. Könyv után való Appendix. <i>Fol. 528.</i> Mahomet vallásáról (156–158)

6. könyv. Tartottunk valamit hinni és az isteni szolgálatban cselekedni, Istennek nyilvánvaló parancsolata nélkül.	47	5	Hatodik könyv. <i>Fol. 549.</i> Tartozunk valamit hinni, és az Isteni szolgálatban cselekedni Istennek nyilvánvaló parancsolatja nélkül. (159–164)
7. könyv. Honnan kell venni a Szentírás igaz értelmét és a vetekedések magvaszakasztását.	52	8	Hetedik könyv. <i>Fol. 596.</i> Honnan kell venni a Szentírás igaz értelmét; és a vetekedések magvaszakasztását. (165–173)
8. könyv. Az Anyaszentegyházról.	63	11	Nyolcadik könyv. <i>Fol. 649.</i> Az Anyaszentegyházról. (174–185)
9. könyv. Csak a római gyölekezet igaz Anyaszentegyház.	61	13	Kilencedik könyv. <i>Fol. 712.</i> Csak a római gyölekezet igaz Anyaszentegyház. (186–199)
10. könyv. A római pápa nem antikrisztus.	37	3	Tizedik könyv. <i>Fol. 773.</i> A római pápa nem antikrisztus. (199–202)
Appendix. A görögök szakadásáról.	8	1	Appendix. A görögök szakadásáról. <i>Fol. 810.</i> (202–203)
11. könyv. Az Oltáriszentségről.	88	23	Tizenegyedik könyv. <i>Fol. 818.</i> Az Oltáriszentségről. (203–226)
12. könyv. Az ember igazulásáról.	48	23	Tizenkettődik könyv. <i>Fol. 907.</i> Az ember igazulásáról. (227–250)
13. könyv. A dicsőült szentek tiszteletiről és segítségül hívásáról.	26	6	Tizenharmadik könyv. <i>Fol. 954.</i> A dicsőült szentek tiszteletiről és segítségül hívásáról. (251–257)
14. könyv. A Purgatóriumról.	18	11	Tizennegyedik könyv. <i>Fol. 980.</i> A Purgatóriumról. (257–268)
15. könyv. Az újítóknak három gyalázatos szidalmazási megrontatnak.	49	12	Tizenötödik könyv. <i>Fol. 999.</i> Az újítóknak három gyalázatos szidalmazási megrontatnak. (269–280)

Appendix Az újítók mint szoktak felelni a mi írásinkra.	24	5	Appendix, azaz Tóldás. <i>Fol. 1049</i> . Az újítók mint szoktak felelni a katolikus doktorok írásira. (281–286)
---	----	---	--

A táblázat alapján úgy tűnik, az 1637-es kiadás előljáró levele került át legnagyobb mértékben Ambrosovszky munkájába, ezt követi az első könyv. A többi könyv esetében változó hosszúságban szerepelnek az adott fejezetek, amihez még az is hozzátartozik, hogy az 1760-as kiadás kisebb méretű kiadvány. Az ebben található *Kalauz* 286 lapnyi terjedelme arányait illetően is beszédes: az első könyv végéig tartó rész adja a kompendium egyharmadát, és a folytatás, a további 14 könyv osztozik a maradék kétharmadon.

A két kiadás közötti viszonylat bemutatására, az átvételek szemléltetésére elsőként a két szélsőséges típus bemutatása tűnik célszerűnek. A legtöbb egyezés tehát az előljáró levél esetében valósul meg, a legkevesebb átvétellel a görögök szakadásáról szóló appendixben találkozunk, a többi eset a kettő közötti változatos mértéket adja. Az azonban elmondható, hogy Ambrosovszky mindig pontosan hozza a forráshelyet, ez általában a paragrafusok felsorolása után található. A lapszámokból látszik, hogy valóban végigforgatta az 1637-es kiadást, gondosan kigyűjtve minden fejezet- vagy bekezdéscímet, vagyis a külön sorokban szedett részt.

Először lássuk, hogyan szerepel az előljáró levél Ambrosovszkynál! Azt mondhatjuk, igen szorosán követi a forrásmunkát, a legjellemzőbb szövegalakító elv, míg Pázmány a saját maga nevében E/1-ben beszél, addig Ambrosovszky Pázmány nevében, az ő mondatait közli. Hét pontra osztja ki Pázmány az ő előljáró levelét, éppenúgy Ambrosovszky is az ő írásában, de mint tekintélyt és szerzőt, rendszeresen megemlíti Pázmányt. Így kezdi Ambrosovszky a *Kalauz* tolmácsolását: „*Előljáró levelében azt mondja Pázmány Péter [...]*”²⁹ s összefoglalja saját szavaival Ezékiás király országában történetet, ami Pázmánynál is az első bekezdésben szerepel, végül a bekezdés utolsó mondatában szavak szintjén is összetalálkozik a két szöveg:

1637: „Gyümölcstelen nem lén némelyekben a Szent Király fáradsága, de sokan, a szép igyekezetet *fél kedvvel fogadják, sőt gyalázatos tréfákkal csúfolják.*”

1760: „olyanok, kik a Király istenes igyekezetét *fél kedvvel fogadják, sőt az ő követit gyalázatos tréfákkal csúfolják.*”

Az egész előljáró levél esetében ezt láthatjuk, hosszabb-rövidebb szakaszra különválik megfogalmazásában a két szöveg, majd újra érinkezik:

²⁹ *Kalauz* (1760), i. m., 3.

1637: „Ezek így lévén, *ha csak embereknek akarnánk kedveskedni, és e világi nyugodalmat űzni, szaporább volna kezűnket egybe kulcsolván hallgatni és Istenünkben jobászkozni [...]*”

1760: „Tovább menvén azt írja Pázmány Péter, *ha csak ha csak embereknek akarnánk kedveskedni, és e világi nyugodalmat űzni, szaporább volna kezűnket fejünk felett egybe kulcsolván hallgatni és Istenünkben jobászkozni [...]*”

Még egy példa álljon itt, az ismert pókháló és méz hasonlat a következőképpen szerepel Ambrosovszkynál:

1637: „II. *Új találmányokat és magam fejből költött dolgokat tőlem senki ne várjon. Mert tudom, hogy a pókháló nem jobb a lépes méznél, noha a pók béliből szövi légyfogó hálóját, a méh pedig virágokról szedegeti mézét. Azért igyekeztem azon, hogy a régiek nyomából ki ne lépjen [...]*”

1760: „Másodszor azt mondja Pázmány Péter ezen előljáró levelében, hogy *új találmányokat és csak maga fejből költött dolgokat ő tőle senki ne várjon. Mert a pókháló nem jobb a lépes méznél, noha a pók béliből szövi a maga hálóját, a méh pedig virágokról szedegeti mézét. Azért azon igyekezett, hogy a régiek nyomából ki ne lépjen [...]*”

Ezek az idézetek jól mutatják az egész előljáró levél átvételének mikéntjét, amelynek minden lényeges gondolata átkerül az 1760-as kiadásba, néhol szó szerinti, néhol a gondolat lényegét összefoglalva, ahogy azt maga Ambrosovszky is megfogalmazza: „*ezen Előljáró Levelet majd mind annyi szóval kívántam ide leírnom, amennyivel írta maga Pázmány Péter.*”³⁰

Nem így a tizenöt könyv esetében.

Az első könyv részeit, „*Ezen könyv nyolc részből álló, melyekben bölcsen és ékesen meg bizonyítá Pázmány Péter*”³¹ tartalomjegyzék-szerűen felsorolja, majd megjegyzi, hogy ezek az elmékedések olyan gyönyörűek, hogy mindenkinek kellene ismerni, elragadtatva ír róluk, majd „*jer tehát mi is elmékedjünk (ámbar csak röviden is) némeby isteni dolgokról*”³² buzdítást követően három elmékedés következik, amelyeknek címe: *Első elmékedés. Az Istennek ismertetéről.*³³ *Második elmékedés. Az Isten hatalmát, és Bölcseségét hogy kell szemlélnünk e világi szép alkotmányokban.*³⁴ *Harmadik elmékedés. Az Isten természetéről; és egyéb Isteni tulajdonságiról különösen.*³⁵ Ezek a szövegek meglehetősen érintőleges kapcsolódnak a *Kalauz (1637)* első könyvéhez, s noha időnként néhány

³⁰ *Uo.*, 20.

³¹ *Uo.*, 23.

³² *Uo.*, 25.

³³ *Uo.*, 25–32.

³⁴ *Uo.*, 32–50.

³⁵ *Uo.*, 50–81.

gondolat visszaköszön,³⁶ semmiképpen nem beszélhetünk szövegszerinti átvételtől. Itt, úgy tűnik, három prédikációról van szó.³⁷

A második könyv mintegy kétlapnyi terjedelemben jegyzeteli ki a *Kalauz* (1637) második könyvét, s minthogy „*Ezen könyvnek tíz Része vagyon*”,³⁸ részletezi mind a tíz bizonyoságot a vonatkozó foliók megadásával.

A harmadik könyv esetében nemcsak egyszerű felsorolását kapjuk a részcímeknek, de kifejtését is, elsősorban Pázmányra támaszkodva, hiszen találunk szövegszerű egyezéseket is, sőt sok esetben az állítások forrását is megadja Ambrosovszky, de ismét vannak olyan gondolatsorok, amelyek a *Kalauz* (1637) párhuzamos helyén nem találhatók meg, ezúttal azonban ez a kevesebb. Ennek okát olvashatjuk Ambrosovszky egyik kiszólásában:

[...] csak ebből is ki ki világosan által láthatja, hogy az új Tanítók ellenvetési nem sokat nyomnak, sőt azt sem érdemlik, hogyhogy azoknak vizsgálásában időt, papirozt vesztegessünk, ha mind azonálta van valaki, aki azokat egyenként kívánja hallani, tudni, s általérteni, tekéncse meg azokat a *Kalauz*-ban [...]. Nem terhelem azért itt a keresztény olvasót azoknak rázogatóásával, mert különben az egész *Kalauz*-t le kellene írnom, melynek inkább új nyomtatását, hogy sem újabb leírását óhajtom, tudván jól, mely szükséges legyen, hogy ily szép, és hasznos könyv ismét gyertyatartóra tétessék.³⁹

Mindezekből némi magyarázatot nyerünk Ambrosovszky módszerét és célját illetően. A harmadik könyvet tehát, főleg az első két könyvhöz képest sokkal részlete-

³⁶ Ez a második elmélkedésben fordul elő leginkább, amely Pázmány I. könyv, második részének gondolataihoz kapcsolódik. Néhány példa:

1637, 9–10: „*Első. Az Isten isméreti. A Hercules lába nyomdokát fűvenyben látván Pitagoras, minden egyéb tagjainak öregségét feltalálá egy lábhegyből.*”

1760, 34.: *De ha nem tudjuk is a nagy Úr Istennek mindennemű elrejtett alkotmányait, azokból legalább, melyeket szemünkkel látunk [...] valamint Hercules nagyságát és erősségét az ő lába nyomából, így az élő Istennek az ő kimondhatatlan nagy hatalmát. [...].*

1637, 14.: *Elsőben. Csudálatos az Egek magassága és nagysága*”

1760, 34.: „*A magos kék Egek oly nagyok, és oly tágasak, hogy azoknak szélit, hosszát senki nem tudja az Emberek közül*”

1637, 16.: „[...] *a Holdnak erejével indítatik a Tenger, hogy néha egyfelé, néha másfelé follyon.*”

1760, 37.: „*vannak oly Tengerek, melyek hat óra alatt megapadnak, és ismét hat óra múlva megáradnak, de soba úgy, és annyira meg nem áradnak hogy az ő határokat általhágják.*”

³⁷ A harmadik elmélkedés első néhány sora: „*Mi legyen? és ki legyen az Isten? már az első elmélkedésben ballottuk [...]*” *Uo.*, 50. A szövegek forrásának meghatározása további vizsgáldást igényel.

³⁸ *Kalauz* (1760), *i. m.*, 82.

³⁹ *Uo.*, 90.

sebben mutatja be, valamennyi fejezetet kifejtve. A hetedik résznél egy „*Toldás*” is található, amelyben Ambrosovszky a katolika egyházat elhagyókat buzdítja a visszatérésre, majd a végén megjegyzi, „[...] *de már térjünk ismét vissza a Kalauz vizsgálására.*”⁴⁰ S folytatja a harmadik könyv hátralévő fejezeteinek jegyzetelését.

A negyedik és ötödik könyv hasonlóan szerepel Ambrosovszkyknál, föltüntetve a könyvek és azon belül az egyes részek sorszámát. Ahol nem törekszik a teljességre, utasítja az olvasót: „*A többit lásd a Kalauzban.*”⁴¹ A *Mabomet vallásáról* szóló függelékben ismét Pázmány dicsérete olvasható: „*Egész folyamottját a Török Birodalomnak eleitől fogva Pázmány Péter ebben az Appendixban szépen leírja*”,⁴² és Ambrosovszky nem mulasztja el a magyar hőseket sem megdicsérni, hiszen a keresztény hitnek és édes hazának megtartásáért senki annyi vért nem ontott, mint ők.

A hátralévő fejezetekben folytatódik a téziszészetelés foliószámokkal, vagyis az Ambrosovszky által fontosabbnak vélt állítások kigyűjtése, amit pedig valamilyen ok miatt kihagyott a felsorolásból, azokkal kapcsolatban is megemlíti, hogy méltó felkeresni a *Kalauzban*.

A *Görögök szakadásáról* szóló függeléknek, ha lehet, még kurtább összefoglalása olvasható, a szokásos megjegyzés kíséretében: „*Lásd a Kalauzt.*”⁴³ „*Nincs semmi méltó oka a Görögök szakadásának, amint a Kalauzban feltalálod.*”⁴⁴

Érdekes kiegészítést találunk a tizenegyedik könyv harmadik részének vége felé, amikor az ubiquisták bizonyágairól van szó. Egy 1728-ban megjelent könyvre hivatkozik Ambrosovszky a téma kapcsán, „*a kálvinistáknak mely nagy vitája vala régenten az ubiquistákkal, kitészik abból a kálvinista könyvből, melyet írt Fridericus Adolphus Lampe, Ultrajectomi Professsor 1728. Esztendőben, ilyen titulus alatt.*”⁴⁵

A tizenkettedik könyvben Ambrosovszky már nemcsak a *Kalauzra*, de Pázmány prédikációs kötetére is felhívja az olvasók figyelmét. A tizenkettedik, tizenharmadik könyvek esetében valamelyest visszaszorult a forrásmegjelölés, az állítások locusjelöléssel ellátott felsorakoztatása helyett nagyobb teret kap az ismertetés, sőt előfordul ismét bővítés is, a forrásban a párhuzamos helyről hiányzó gondolatmenetek bemutatása.⁴⁶

⁴⁰ *Uo.*, 111.

⁴¹ *Uo.*, 153.

⁴² *Uo.*, 157.

⁴³ *Uo.*, 203.

⁴⁴ *Uo.*

⁴⁵ *Uo.*, 214. *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Tarnsylvania*. Ambrosovszky tehát a mű címét is hozza, sőt a könyvből idéz is, latin nyelvű, több oldalas citátummal egészíti ki Pázmány gondolatait.

⁴⁶ *Kalauz (1760)*, *i. m.*, 231–238. *Vö., Kalauz (1637)*, *i. m.*, 936–937.

Összefoglalva elmondható, hogy Ambrosovszky kiadása nem tekinthető *Kalauz*-kiadásnak, de nem is az volt a célja, ahogyan azt ő maga is megfogalmazta. Figyelemfelkeltés, népszerűsítés, ismertetés, Pázmány munkáját újra az érdeklődés középpontjába akarta állítani, talán épp Barkóczy volt, aki szorgalmazta mindezt. Mindenesetre Ambrosovszky számára bizonyosan jól jött a lehetőség, ugyanis a mű másodlagos, ha éppen nem elsődleges célja, a függelékként szerepeltetett két bizonyosság publikálása. Ezek olyan témát érintenek, amelyekről a *Kalauz* maga is értekezik, vagyis az igaz egyház és a jó bibliafordítás kérdése, s amelyeket Ambrosovszky is kidolgozott, kiegészített, hogy a saját írásai révén még inkább megvilágosítsa (illustret) az olvasókat. Adódik a kérdés, nem lehetséges-e, hogy a *Kalauz* lajstromba szedése jól jött Ambrosovszynak, és a legkevésbé sem kételkedve abban, hogy Pázmányra tényleg fel akarta hívni a figyelmet, egy tudatos árukapcsolás révén élt azzal a lehetőséggel, hogy saját írásait egy ilyen neves szerző árnyékában hozhatta napvilágra. Mindezek alapján igazán érthető, miért is adták ki Nagyszombatban hat évvel később a Pázmány által írt teljes *Kalauz*-t.